

Zafer Benzer

<https://orcid.org/0000-0001-7549-6731>

Research Assistant Dr., Harran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye, zaferbenzer@harran.edu.tr

Atıf Künyesi | Citation Info

Benzer, Z. (2024). Urfa Sancağı'nda Bir Türkmen Boyu: Döğerler Hakkında Bir İnceleme (XIV.-XIX. Yüzyıllar). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (6), 4807-4818

Urfa Sancağı'nda Bir Türkmen Boyu: Döğerler Hakkında Bir İnceleme (XIV.-XIX. Yüzyıllar)*

Öz

Oğuz boyları, Türk tarihinin en köklü sosyal ve siyasi yapılarını oluşturarak İslamiyet öncesinden Osmanlı dönemine kadar birçok medeniyetin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bunlar arasında Boz-ok koluna mensup Döğer boyu, tarihi süreçte göçebe yaşam tarzıyla tanınmış olup Osmanlı döneminde Urfa ve çevresinde önemli bir nüfuza sahip olmuştur. Osmanlı tahrir kayıtlarına göre, Döğer boyunun nüfusu XVI. yüzyılda hızlı bir şekilde artmış, ancak yerleşik hayata geçişle birlikte azalmıştır. Döğerler Urfa Sancağı'nda Culab, Kabahaydar, Karacurun ve Oyum Ağaç gibi nahiyelerde yoğunlaşmış ve Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde aktif bir rol üstlenmiştir. Vergi yükümlülüklerini yerine getiren bu aşiret, tarım ve hayvancılıkla uğraşarak bölgesel ekonomiye katkıda bulunmuştur. Ancak XIX. yüzyılda yerel güvenlik sorunları ve çevredeki diğer aşiretlerin saldırıları nedeniyle Osmanlı yönetiminden sık sık yardım talep etmiştir. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethettiği tarihten XIX. yüzyılın sonlarına kadarki süreçte Urfa Sancağı'nda yaşayan Döğer boyunun sosyo-ekonomik yapısını, demografik özelliklerini ve bölgedeki rolünü ele almaktadır. Öte yandan devletin iskân politikaları çerçevesindeki yerini, Urfa'daki sosyo-ekonomik ve kültürel etkilerini detaylandırarak, bu topluluğun bölgesel tarih içindeki önemine dikkat çekmektedir. Döğer boyunun yerleşim süreci ve çevresel ilişkileri, Osmanlı taşra yönetiminin dinamiklerini anlamak açısından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Oğuz Boyu, Urfa Sancağı, Taşra Yönetimi, Döğer Boyu

*Bu makale, 2022 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mehmet Emin Üner danışmanlığında hazırlanan "Osmanlı Dönemi Urfa Bölgesinde Aşiret-Devlet İlişkileri" başlıklı doktora tezine dayanmakta olup kaynak ve içerik açısından geliştirilmiş halidir.

A Turkmen Tribe in the Sanjak of Urfa: A Study on Döğerler (XIV.-XIX. Centuries)

Abstract

Oghuz tribes formed the most rooted social and political structures in Turkish history and were influential in shaping many civilisations from the pre-Islamic period to the Ottoman period. Among these, the Döğer tribe, belonging to the Boz-ok branch, was known for its nomadic lifestyle in the historical process and had an important influence in Urfa and its surroundings during the Ottoman period. According to the Ottoman tahrir records, the population of the Döğer tribe increased rapidly in the 16th century, but decreased with the transition to settled life. Döğer tribes were concentrated in towns such as Culab, Kabahaydar, Karacurun and Oyum Ağaç in the Sanjak of Urfa and played an active role in the provincial administration of the Ottoman Empire. Fulfilling their tax obligations, this tribe contributed to the regional economy by engaging in agriculture and animal husbandry. However, in the XIXth century, due to local security problems and attacks by other tribes in the neighbourhood, they frequently requested assistance from the Ottoman administration. This study analyses the socio-economic structure, demographic characteristics and the role of the Döğer tribe in Urfa Sanjak in the period from the conquest of the region by the Ottoman Empire until the end of the XIXth century. On the other hand, it draws attention to the importance of this community in regional history by detailing its place within the framework of the state's settlement policies and its socio-economic and cultural effects in Urfa. The settlement process and environmental relations of the Döğer tribe are also important for understanding the dynamics of Ottoman provincial administration.

Keywords: Ottoman Empire, Oghuz tribe, Sanjak of Urfa, Provincial Administration, Döğer tribe

Giriş

Osmanlı Devleti'nin taşra idaresi, konargöçer toplulukların yerleşik düzene geçirilmesi ve yönetilmesiyle şekillenmiş karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yapı içerisinde, Osmanlı taşrasında hem sosyal hem de ekonomik açıdan önemli bir yere sahip olan Türkmen topluluklarını zikretmek gerekir. Bunlar arasında bilhassa Oğuzların Boz-ok koluna mensup olan Döğer boyu, Osmanlı Devleti döneminde özellikle Urfa Sancağı ve çevresinde dikkat çeken bir Türkmen aşireti olarak öne çıkmıştır. Bu boy, devletin taşra yönetim politikalarının yanı sıra göçebe toplulukların yerleşik düzene geçiş süreçleri açısından da incelenmesi gereken önemli bir örnektir. Ayrıca Döğer isminin, “toplanmak için” veya “bir araya gelenler” anlamlarına gelmesi bu boyun sosyal örgütlenmedeki güçlü bağlarına atıfta bulunmaktadır.

Oğuz boylarının Orta Asya'dan Ön Asya'ya gelmeleri ve Anadolu'yu Türkleştirmesi döneminde Döğerler'e çoğunlukla Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde rastlanılmaktadır (Sevinç, 1983). Esasen tarihî kökenleri İslamiyet öncesine kadar uzanan Döğer boyu, Selçuklu fetihlerinde etkin bir rol üstlenmiş (Sümer, 1999) ve XI-XII. yüzyıllarda Artuklu Hanedanı gibi güçlü Türkmen yapılarıyla ilişkilendirilmiştir. Nitekim Artuk ilinde

Döger adına XII. yüzyılda rastlanmaktadır. 1165 yılındaki bir kayıta Döger Han oğlu Nasruddevle Mahmud isimli bir kişinin cenazesinden söz edilmiştir. Yine 1198 yılında vefat ettiği anlaşılan ve Musul beyleri arasında zikredilen Zahirüddin bin Belengeri el-Dögeri ismine tesadüf edilmektedir (Ekinci, 2004). XIV. yüzyılda Dögerler'in bir dönem Memlûk himayesi altında Halep ve Hama bölgelerinde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Kuzey Suriye'deki Caber Kalesi yöresinde bir beylikleri vardır (Sümer, 1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih hareketleriyle birlikte yerleşik bir unsur haline gelen Dögerler ile ilgili olarak Osmanlı tahrir kayıtları, bu boyun Urfa'daki varlığı ve etkinliğini ayrıntılı bir biçimde belgelemektedir (BOA, TT.d., 561, 81.). Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla XVI. yüzyılın başlarında Dögerler'in nüfusları hızla artmış ve ödedikleri vergiler Osmanlı ekonomisine katkı sağlamıştır. Bu durum Dögerler'in bölgedeki varlığının yanı sıra önemine de işaret etmektedir. Ancak, yerleşik düzene geçiş sürecinde nüfusun azalması, tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomilerinin etkilenmesine neden olmuştur. Osmanlı taşra yönetimi, Döger boyunu iskâna tabi tutmaya çalışmış; bu çabalar, bölgedeki diğer Türkmen ve Kürt aşiretleriyle yaşanan çatışmalar ve yerel otorite boşlukları nedeniyle çoğu zaman başarılı olamamıştır. Döger boyunun Urfa Sancağı'ndaki rolü, yalnızca Osmanlı taşra yönetimi bağlamında değil, aynı zamanda bölgenin sosyal ve kültürel yapısında da belirgin bir iz bırakmıştır. Aşiretin diğer topluluklarla olan ilişkileri, yerel çatışmalar ve Osmanlı merkezi otoritesinin bu bölgelerde karşılaştığı zorluklar, Dögerler'in tarihî etkisini daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır.

1. XIV.-XV. Yüzyıllarda Dögerler

Döger Aşireti, XIV. yüzyılda Salim Bey'in liderliğinde Caber bölgesinde küçük bir beylik olarak varlık göstermiştir. Yine bu yüzyılın başından itibaren Urfa ve çevresine de yerleşip yayılmaya başladıkları bilinmektedir (Kıldıroğlu & Çelik, 2022). 1393'te Salim Bey, bu dönemdeki bölgesel olaylara aktif olarak katılmış ve boyun tarihî sürecinde önemli bir figür olmuştur. Dögerlerin, Salim Bey'in önderliğinde yürüttükleri hareketli yaşam hem bölgesel güç mücadeleleri hem de siyasi ittifaklarla şekillenmiştir. 1371 yılında Dögerler, Şam ve Halep Memlûk valileri tarafından tehdit edilir duruma gelince Salim Bey'in önderliğinde Hasankeyf bölgesinde doğru çekilmişlerdir. Orada Memlûk güçlerine karşı başarılı bir direniş sergilemiş ve onları geri çekilmeye zorlamışlardır (Ekinci, 2003). Bu olay, Dögerler'in bölgedeki direncini ve gücünü gösteren önemli bir dönüm noktasıdır.

1383 yılında, Karakoyunlu Kara Mehmet Bey'in, Dögerler'i Musul hacılarını soymak suçlamasıyla saldırıya uğratması sonucu Salim Bey, Memlûk topraklarına sığınmak zorunda

kalmıştır. 1390 yılında, Sultan Berkuk'un, tahttan indirilmesinde etkili olan Türk Memlûk emirlerinden Emir Mintaş'ın Salim Bey'in yanında olduğunu öğrenmesi üzerine, Salim Bey'e bir emir göndererek Mintaş'ı teslim etmesini istemiştir. Ancak Salim Bey, Emir Mintaş'ı teslim etmeyip serbest bırakmıştır. 1394 yılında, Salim Bey Timur'un adamlarından Devlet Hoca'yı tutsak alarak Halep valisine göndermiştir. Bu hareket, Sultan Berkuk tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Salim Bey, Dımaşk'ta savaş hazırlıkları yaparken Sultan Berkuk tarafından büyük bir saygı gösterisiyle karşılanmıştır. Salim Bey'e hilat giydirilerek, ona hürmette bulunulmuştur (Ekinci, 2003). Ancak, 1397 yılında, Şam valisi tarafından tutuklanan Salim Bey, sonrasında kaynaklarda yer almamıştır (Sümer, 1999; Sümer, 1994). Caber Beyliği'nin başına Salim Bey'den sonra oğlu Seyfettin Dımaşk Hoca geçti. Bu esnada Harran bölgesi Timur'un hakimiyetine girmişti. Timur istilasından ve Berkuk'tan sonra Memlûk tahtına geçen oğlu Ferec'in zayıf idaresinden faydalanarak Ruha (Urfa), Siverek, Suruç, Harran ve Cemlim bölgelerini hakimiyeti altına almış ayrıca Arap oymaklarından Beni Kilâb ve Şâdi Ashâb'ı da kendisine tabi kılmıştır. Döğer emirlerinden Dımaşk Hoca 20.000 hanenin komutanı ve yetki sahibi biriydi (Tihranî, 2014). Ancak, 1404 yılında Halep'ten Caber'e dönerken göçebe Arapların tanınmış emiri Nuayr lakaplı Muhammed bin Hıyâr (Hayyar) ile giriştiği muharebede yenilmiş öldürülmüştür (Tihranî, 2014; Sümer, 1999; Üner, 2009; Şeşen, 1993).

Seyfettin Dımaşk Hoca'nın ölümünden sonra Döğer Aşireti'nin başına Gökçe Musa geçmiştir. Aynı dönemde Ak-Koyunlu lideri Kara Yülük Osman Bey, Dımaşk Hoca'nın ölüm haberini alarak harekete geçmiş ve 1406'da Urfa'yı fethederek Erzincan, Çemişgezek, Harput ve Erzurum gibi bölgeleri de topraklarına katmıştır (Ekinci & Paydaş, 2008). Gökçe Musa, Urfa bölgesini hizmetindeki oğlu Yağmur Bey'e vererek, bölgenin yönetimini onun eline bırakmıştır. Bu dönemde Urfa, bir süre için Yağmur Bey'in idaresinde kalmıştır. Ancak, Döğerler Ak-Koyunlular tehdidine karşı Kara-Koyunlular ile ittifak yapmaya başlamışlardır. Özellikle 1405 yılında, Kara-Koyunlu Beyi Kara Yusuf'un, Caber mevkiinde Gökçe Musa'ya konuk olması, bu ittifakın pekişmesine yol açmıştır. Gökçe Musa, sonrasında Kara-Koyunlulara tabi olmuş ve Kara Yusuf'un yanında birçok savaşa katılarak başarılı olmuştur. Bu sırada Kara Yülük Osman Bey, bilinmeyen bir sebeple Urfa'yı Yağmur Bey'den alıp yeğeni Nur Ali Bey'e vermiştir. Yağmur Bey, Kara-Koyunlular'ın desteğiyle Urfa'yı geri almaya çalışmış, ancak başarısız olmuştur. Nihayetinde, 1414 yılında vebadan ölmüştür (Sümer, 1999; Tihranî, 2014).

Kara-Koyunlu hükümdarı İskender Mirza ile Kara Yülük Osman Bey arasında Nusaybin yakınlarındaki Şeyhkendi'de gerçekleşen savaşta, Caber hâkimi Gökçe Musa ve diğer Döğer beyleri, İskender Mirza'nın safında yer almışlardır. Bu ittifakın bir sonucu olarak, İskender Mirza, akrabası olan Musa Bey'e, Musul idaresini teslim etmiştir. Ancak, dört yıl sonra İskender

Mirza, Musul'u İsfahan Mirza'ya devretmek zorunda kalmış ve geri dönerek Caber'e yerleşmiştir. Kara Yülük Osman Bey'in vefatının ardından, Döğerler, Diyarbakır çevresinde gerçekleştirdikleri akınlar sırasında, Ak-Koyunlu mensuplarına karşı elde ettikleri zaferlerle, Memlûk hükümdarı Baybars'ın takdirine mazhar olmuşlardır (Woods, 1991). 1436'da Gökçe Musa'nın ölümünden sonra Salim Bey'in üçüncü oğlu Hasan Bey de Sultan Baybars'ın övgüsünü kazanmış ve Buhayre valiliğine atanmıştır. Bundan sonraki süreçte de Memlûk hizmetinde devam eden Döğer boyları, Hama Döğerleri ve Halep Döğerleri olarak zikredilmektedir (Sümer, 1994).

2. Urfa ve Çevresinde Döğerler (XVI.-XIX. Yüzyıllar)

Anadolu'nun güneydoğusu ve Suriye bölgesi Osmanlı Devleti tarafından XVI. yüzyılda fethedildikten sonra burada bulunan konargöçer Türkmen, Ekrad ve Arap boyları yerlerinde muhafaza edilmiş ve tahrire tabi tutulmuştur. Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alan vergi tahrir defterlerine göre, Döğer boyları Halep Türkmenleri, Şam, Bozulus, Kerkük ve Sis (Kozan) bölgelerinde yaşayan Türkmen aşiretleri içerisinde yer almışlardır. *Döğer*, *Döğeri*, *Döğerli*, *Döğerlü*, *Dögerni* gibi isimlerle anılan Döğerli boyu Rakka, Kerkük Eyaleti ve Ruha Sancağı'nda da bulunmuşlardır (Türkay, 2012). Kayıtlarda Türkmân Ekrâdı taifesi olarak geçmektedir (BOA, TT.d., 64, 442.)¹. Fakat şunu belirtmek gerekir ki Osmanlı kayıtlarında sıkça geçen "Ekrâd" veya "Türkman Ekrâdı" tabiri o dönemler için etnik bir anlam taşımamakta, daha çok yaşam tarzlarını temsil etmekteydi. Konargöçer Türkmen aşiretleri tanımlarken kullanılan bu 'Ekrâd Taifesi' ibaresinin yerleşik cemaat veya aşiretler için kullanılmadığı görülür (Turan, 2012). Ayrıca, bu boy mensuplarının vergiye tabi şahısları arasında Gündoğmuş, Budak, Bayram, Kaya, Yağmur, Durmuş, Sarı, Tanrıverdi, Dünder, Satılmış ve Karkın gibi Türkçe ve Oğuz boylarında kullanılan isimlerin varlığı bunların Türkmen aşireti olduklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir (Sümer, 1953)

Osmanlı Devleti döneminde Halep Türkmenleri arasında, Şam'da, Bozulus Türkmenleri içerisinde, Kerkük'te, Sis (Kozan)'da, Urfa ve civarında olmak üzere altı farklı yörede yaşayan Döğer boyu mensupları, Ak-Koyunluların baskısı ile bu şekilde bölünüp parçalanmış ve küçük gruplara ayrılmak durumunda kalmıştır. Oysaki Oğuzlara mensup Türkmen grupları, Mısır'da hâkimiyet kuran Memlûklü ve Eyyûbiler devrinde mühim bir rol oynamışlardır (Tekindağ, 1971). Halep Türkmenleri kısmı Halep ve Hama Döğerleri olarak ikiye ayrılmıştır. Zaman içerisinde nüfusları değişiklik gösteren bu taifeye kayıtlarda son olarak XVII. yüzyılın sonlarında Hama ve Humus taraflarında iskân olunacak aşiretler arasında rastlanmaktadır

¹ "Cemaat-i Ekrâd-ı Aşiret-i Dögerni tabii Liva-i Ruha"

(Refik, 2017)². Döğerler, Osmanlı Devleti hakimiyeti öncesi birkaç kez Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu devletlerinin himayelerine girmişti. Bundan ötürü 1566 yılında yapılan tahrir göre Döğer cemaatlerinin bazıları Boz-ulus taifesine, bazıları ise Kara-ulus taifesine mensup gösterilmektedir (Turan, 2012). Kerkük civarında varlık gösteren Döğerler ise, Kara-Koyunlu Devleti zamanında bu bölgede hakimiyet kurmuş olan Döğerlerin bir şubesini temsil etmektedir. Kaynaklarda taife olarak isimlendirilen bu grup 45 haneden müteşekkildi. Yine XVI. yüzyılda Sis Sancağında ikamet eden Savcı-Hacılı kabilesi oymakları arasında 54 vergi hanesine sahip bir Döğerli cemaati bulunmaktaydı (Sümer, 1953). Ruha Sancağında Döğerli boyu mensupları Mir-i aşiret Maksud Bey yönetiminde 1518’de 290 hane, 1523’te 391 hane 60 mücerred, 1540’ta 15 oymak ve iki cemaat halinde ve 17 kethüdanın idaresinde 804 hane 412 mücerred, 1566’da 1519 hane ve 643 mücerred ile sancağın en büyük aşiretini oluşturmuştur (Turan, 2012). 1574 yılında yani II. Selim döneminde sayıları azalmış 129 hane ve 25 mücerrede düşmüşlerdir (BOA, TT.d., 561, 81.). Bu aşiretin Urfa kazası ve civarında köyler kurarak yavaş yavaş yerleşik hayat tarzını benimsemesi dönemin konargöçer topluluklar içerisinde nüfusunun azalmasına yol açmıştır (Gündüz, 1997). XVII. yüzyılın sonlarında Döğerler’in ismi Rakka’ya iskân olunacak aşiretler arasında geçmiştir. Bu cemaat Halep Türkmenleri reayasından Rakka’ya iskanı ferman buyrulan cemaatlerden sayılmıştır. Kara Kocalı Cemaati ile Belih Nehri’nin batı yakasında Tel Semen denilen mevkide 42 nefer olarak yerleştirilmiştir. Kethüdası Ali bin Seyf’tir. 1728-1729 yıllarında iskana tabi olan Döğer Cemaati hane sayısı ise 151’dir. İskandan sonraki süreçte buraya yerleştirilmiş olan tüm ailelerin Anadolu’da Sivas taraflarına kaçtıkları merkezi yönetim ile taşra idarecileri arasındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. İskân yerlerine götürülmeleri için görevlendirilenlere ise “bizler Alacahan’a muhafazacı yazıldık” diyerek iskanı reddetmişlerdir. Ama bunların muhafazacı olmadıkları ve kendileri Beğdili Türkmanı eşkıyasından olduklarından şayet burada kalırlarsa Beğdile tabi diğer cemaatlerin de firar ederek bunların yanına gelecekleri belirtilerek, Döğer cemaatinin süratle Rakka’ya iskana götürülmesi istenmiştir (BOA, MAD.d., 701, 3). 9 Nisan 1731 tarihinde Konya ve Sivas mütesellimlerine yazılan hükümde de iskanı ferman olunan Cerid, Göçlü ve Döğerli aşiretlerinin firar ettiği iskân yerlerine gitmeyip Bozok Sancağı’na giderek burada bulunan Pehlivanlı Aşireti Boy Beyi İbrahim ve Bozok mütesellimi Çaparoğlu’nun himayesine girdikleri belirtilerek, bu aşiretlerin hiçbir şekilde himaye edilmeyip bulundukları yerlerden kaldırılarak Rakka’da iskân edilmeleri emredilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d., 136, 145/499). XVII. yüzyılın sonlarında Döğerli Cemaati voyvodalar

² “Mustafa kethüdaya tabii Döğer Oğlan cemaati ve Derviş kethüdaya tabii Hama Döğeri” şeklinde zikredilmektedir.

tarafından idare edilmekteydi. Cemaatin kethüdalığı 255 kuruş bedel ile İbrahim uhdesinde iken mevcut voyvodaları vefat etmiştir. Cafer ve İsmail adlı şahısların Döğerli Cemaatinin voyvodalığının kendilerine verilmesini istedikleri görülmüştür. Ayrıca aldıkları ücretin de eski bedelin üzerine 45 kuruş daha ilave ederek 300 kuruş olarak talep ettikleri anlaşılmaktadır (BOA, İE.ML., 32-3117.). XVIII. yüzyılın sonlarında ise, 3 Temmuz 1799'da dönemin Rakka valisi olduğu belirtilen Seyyid İbrahim Paşa'ya yazılan emirde, hali hazırda Gazze, Remle Mısır ve havalisi seraskeri olan Cezzar Ahmet Paşa maiyetine gönderilmek üzere Rakka Eyaleti'nde sakin Döğerli ve Berazi aşiretlerinden 500 süvari tertip etmeleri istenmiştir. Bu talebe karşılık Döğerli aşireti 1780 yılından beri 'mahv u muzmahil' yani perişan halde olduklarını bildirerek sadece 5 süvari gönderebileceklerini belirtmiştir (BOA, C.AS., 312/12898)³. Bu belge de keza Döğerlilerin 18. yüzyılda da Urfa ve çevresinde varlık gösterdiklerini, o dönem için hangi şartlar altında olursa olsunlar devletin yanında olmaya çalıştıklarını göstermektedir. Belirtmek gerekir ki, Döğerli Aşiretinin XVIII. yüzyılda Urfa'da yoğunlaştığı bölgeler, Culab (Colab), Oyum Ağaç, Kabahaydar ve Karacurun nahiyeleri ve buralara tabi köylerdir. Vergi tahsili hususunda Ruha idarecilerine yazılan hükümlerde, Döğer Cemaati'nin Oyum Ağaç nahiyesine tabi Bababurcu ve İlhan, Karacurun nahiyesine tabi Revnek köylerinde sakin olduğu görülmektedir (BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 179-180) (Benzer, 2022). Ayrıca Çaykapı Nahiyesine bağlı Döğerviranı (BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 190/2.), Culab Nahiyesine bağlı Edene (BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 104/2.) adlı köylerin ismi de zikredilmektedir. Döğer Aşireti mensupları nahiye ve köyler haricinde Urfa kaza merkezinde de ikamet etmekteydiler (BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 29/4; BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 232/3).

Arşiv kayıtlarından hareketle Döğerli Aşireti'nin Urfa'da bulunan mensuplarının genel itibariyle sükûnet içerisinde bir yaşam sürdükleri görülür. Bu durumun sebepleri arasında bu aşiretin konargöçerlikten ziyade yerleşik hayatı benimsediği ve nüfuslarının da bölgedeki diğer büyük aşiretlere nazaran daha az olması gösterilebilir. Çevresindeki aşiretlerle iyi ilişkiler içerisinde olan bu aşiret bazen diğer aşiretler tarafından rahatsız edilmiştir. 1840 senesinde Diyarbakır'da sakin olan Karakeçili Aşireti'nin yağma hadisesi buna örnek teşkil eder. Döğerli Aşireti tarafından yazılan arzuhalde, Döğerli reayası olarak kendi halinde iken Karakeçili Aşireti'nden bazı eşkıyanın saldırısına maruz kaldıklarını, beş on adamlarının öldürülüp birkaç adamlarının ise yaralandığını ve mallarının yağma edildiğini belirterek gereğinin yapılmasını istemişlerdir (BOA, C.ZB., 4-168). XIX. yüzyılda Urfa'nın mülki ve idari yapısında önemli

³ Bu aşiretin 1689-1690 yıllarında da Ruha bölgesinden asker gönderdikleri görülmektedir.

değişiklikler meydana gelmiştir. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyeti altına giren Urfa, Kanuni dönemine kadar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bir sancak statüsünde kalmıştır. Kanuni döneminde Rakka ve Urfa sancakları birleştirilerek Rakka Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline gelmiştir. XIX. yüzyıla kadar bu şekilde idare edilen Urfa bölgesi, 1830'larda baş gösteren Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sonrası 1840 yılına kadar onun himayesinde kalmıştır. İsyanın bastırılması neticesinde, 1842 tarihli bir irade ile Diyarbakır'dan ayrılıp Halep'e bağlanmıştır (Turan, 2012; Bayraktar, 2007). Halep Eyaleti'ne ait 1846 tarihli maliye defterlerinde Rakka, merkezi Urfa olmak üzere bir eyalet olarak gösterilmektedir (BOA, ML.d., 478, 19-22). 1848 tarihli bir icmal defterinde ise Rakka bir eyalet olarak zikredilmektedir. Bu eyalete bağlı, Urfa, Birecik ve Rumkale kazaları ile Bozabad, Suruç, Döğerli, Oyum Ağaç, Harran, Çaykuyu ve Barak nahiyelerinden meydana gelmekteydi (BOA, NFS.d., 3727, 45-55)⁴. 1855 senesinde Rakka'nın da Halep Eyaleti'ne bağlı bir sancak olduğu, Urfa, Suruç, Birecik, Rumkale olmak üzere dört kaza ve Oyum Ağaç, Döğerli, Barak, Harran, Bozili (Bozabad) adlarında beş nahiyeden müteşekkildi (BOA, ML.MSF.d., 11775). XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urfa ve çevresinde Döğerli aşiret ve cemaatlerinin yaşadığı bölgeler, idari alanda Döğerli namıyla bir nahiye olarak taksim edilmiştir. Dolayısıyla Döğerli Aşireti'nin, bir nahiyenin Döğerli ismiyle anılmasına vesile olacak kadar kalabalık bir nüfusa ve öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu etkilerinin mâli alanda da geçerli olduğu görülür. Nitekim, 1846-1847 yıllarında Rakka Eyaleti'nin ödemesi gereken 150.000 kuruş olan avarız hane bedelinin 18.000 kuruşluk kısmı "Hisse-i Döğerli Aşireti" ifadesinden anlaşılacağı üzere bu aşiretten tahsil edilmiştir (BOA, MŞH.ŞSC.d., UŞS., 204, 127). 18 Haziran 1862 tarihli bir telgrafnamede Döğerli Nahiyesi Aşireti'nden 700-800 hane Urfa'yı terk edip Siverek'e yerleşmek için izin istemiştir. Tekalif-i miriyelerini ödemek koşuluyla bu bölgeye yerleşmek isteyen Döğerli Aşireti'nin bu talebi reddedilmiştir. Döğerli haneleri ise her ne olursa olsun Urfa'ya dönmeyeceklerini, gerekirse Kürdistan ve sair taraflarına gideceklerini dile getirmişlerdir. Siverek'te onları istihdam edecek birçok mahal bulunmakla birlikte gerekli izinler alınmadan herhangi bir işlem yapılamayacağı belirtilmiştir (BOA, MVL., 630-63). Döğerli Aşireti kadimden beri Urfa bölgesinde bulunan göçer bir topluluk olup her nasılsa Urfa ile bozuşup aşiretin bir kısmı Siverek taraflarına hicret etmiştir (BOA, MVL., 631-19/1). 14 Eylül 1862'de Siverek kaymakamına yazılan yazıda, Urfa'dan Siverek'e gelmiş olan Döğerli Aşireti hanelerinin tekrardan Urfa'ya dönmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, MVL., 639-4). 1865 yılında Döğerli Aşireti nüfusunun 400 hane olduğu,

⁴ Bu kayıtlarda bir nahiye olan Suruç, sonraki tarihlerde karşımıza bir kaza merkezi olarak çıkmaktadır. Döğerli ve Oyum Ağaç ile Harran ve Çaykuyu nahiyeleri aynı başlık altında gösterilmiştir.

ziraat ve hububat üretimi ile ilgilendikleri görülmektedir (BOA, Y.EE., 37-46/47). Aşiretin ikamet ettiği yerleşim birimi olan Döğerli, 1867 tarihinde Urfa livasına bağlı bir nahiyedir. O tarihte bu nahiyeye bağlı 38 köy bulunmaktadır (H.1284 Tarihli Haleb Vilayet Sâlnâmesi). 1865 yılında Döğerli Aşireti'nin liderleri Halil Bey ve Mustafa Bey, Osmanlı yönetimine başvurarak, son altı yıldır arazilerinin çekirge ve kımıl böceği istilasına uğradığını belirtmişlerdir. Bu durumun, aşirete bağlı 200 haneyi ciddi bir şekilde zor durumda bıraktığını ve vergilerini ödemekte güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir. Aşiretin mevcut koşulları altında sürdürülebilir bir ekonomik düzenin sağlanamayacağını belirten beyler, Siverek'teki Çem nahiyesine iskân edilmeleri için talepte bulunmuşlardır. İskân edilmeleri durumunda hem vergilerini düzenli olarak ödeyebileceklerini hem de devlet adına her türlü görevi yerine getirmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Döğerli beylerinin bu talepleri, 25 Şubat 1866 tarihinde bir tezkire ile kabul edilmiştir. Bu karar, Osmanlı yönetiminin, taşrada ekonomik ve sosyal dengeyi sağlama amacıyla göçebe toplulukların iskân taleplerine yönelik esnek ve çözüm odaklı yaklaşımını yansıtmaktadır. Ayrıca, bu süreç, dönemin iskân politikalarının, yerel sorunlara merkezi idarenin nasıl yanıt verdiğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (BOA., MVL., 719-130). Döğerli nahiyesi ve dolayısıyla Döğerli aşiretinin XIX. yüzyılın sonlarında Arap aşiretleri başta olmak üzere Milli Aşireti'nin saldırılarına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Mallarının ve hayvanlarının gasp edilerek alıkonulduğu ve bu nedenle merkezi idareden yardım talep edildiği görülmektedir (BOA, DH.TMIK.M., 106-66; BOA, DH.TMIK.M., 133-40).

Sonuç

Tarihi kökenleri İslamiyet öncesine dayanan ve Oğuz boyları arasında yer alan Döğerler, Osmanlı Devleti himayesine girmeden çok önce Türk-İslam devletleri nezdinde faaliyet gösteren önemli bir boy olmuştur. Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde Artuklu Beyliği ve Selçuklu Devleti bünyesinde özellikle Güneydoğu Anadolu ve Suriye coğrafyasında gerçekleştirdikleri hareketler onların ön plana çıkmasına vesile olmuştur. XIV. ve XV. yüzyıllarda Döğerlerin idareciliğini yapan Salim Bey, Seyfettin Dımaşk ve Gökçe Musa gibi liderlerin öncülüğünde bölgedeki Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu devletleri arasında genel olarak bir denge siyaseti kurmaya çalışmış, zaman zaman ise taraf olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Anadolu ve Suriye'yi hakimiyet altına almasından önce Urfa ve çevresinde var oldukları bilinen Döğerler, Osmanlı Devleti himayesinde de bu bölgelerdeki varlıklarını ve etkinliklerini korumuşlardır. Tarih sahnesine bir boy olarak çıkan Döğerler, süreç içerisinde kaynaklarda boy, cemaat ve/veya aşiret olarak

zikredilmiştir. Urfa ve çevresindeki varlıkları ve faaliyetleri incelenen bu çalışmada ele alınan dönemde ilk etapta arşiv kayıtlarında boy veya cemaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak genellikle XIX. yüzyıl kayıtlarında Döğerler'den aşiret olarak bahsedilmektedir. Günümüzde de bu topluluk Urfa ve çevresinde kendisini bir aşiret olarak nitelemektedir.

Urfa Sancağı ve çevresinde varlık gösteren Döğerler, Osmanlı taşra yönetiminin sosyal ve ekonomik yapısında önemli bir yer tutmuştur. Oğuzların Boz-ok koluna mensup bu aşiret, Osmanlı döneminde gerek göçebe gerekse yerleşik yaşam tarzı ile taşrada etkin bir nüfuza sahip olmuştur. Döğerlerin Halep, Rakka, Kerkük ve Urfa gibi bölgelerdeki geniş yayılımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu ve çok kültürlü yapısının bir yansımasıdır. Onların Osmanlı dönemindeki faaliyetleri, taşradaki sosyo-ekonomik dinamikler ve yerel güç dengeleri açısından dikkat çekicidir. Döğerler, Urfa çevresinde tarım ve hayvancılıkla uğraşmış, aynı zamanda yerel güvenliğin sağlanmasında Osmanlı yönetimiyle iş birliği yapmıştır. Ancak, doğal afetler, ekonomik sıkıntılar ve çevredeki diğer aşiretlerle olan rekabet, Döğerlerin iskân ve yerleşik hayata geçiş süreçlerini zorlaştırmıştır.

Döğerli Aşireti'nin Osmanlı dönemindeki konumu, sadece taşra yönetimi bağlamında değil, aynı zamanda Türk-İslam tarihi içerisinde Oğuz boylarının sürekliliğini anlamak açısından da önem arz etmektedir. Urfa Sancağı'ndaki varlığı ve Osmanlı arşivlerine yansıyan kayıtları, aşiretin bölgesel tarihteki yerini ve imparatorluk yönetimi ile olan ilişkilerini incelemek için önemli bir kaynak sunmaktadır. Döğerli Aşireti örneği, Osmanlı taşra politikalarının etkinliğini ve göçebe toplulukların yerleşik düzenle bütünleşme süreçlerini anlamak açısından değerli bir model teşkil etmektedir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 104/2.

BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 179-180.

BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 190/2.

BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 29/4.

BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d., 24, 232/3.

BOA, A.DVNS.MHM.d., 136, 145/499.

BOA, C.AS., 312/12898.

BOA, C.ZB., 4-168.

BOA, DH.TMIK.M., 106-66.

BOA, DH.TMIK.M., 133-40.

BOA, İE.ML., 32-3117.

- BOA, MAD.d., 701, 3.
- BOA, ML.d., 478, 19-22.
- BOA, ML.MSF.d., 11775.
- BOA, MŞH.ŞSC.d., UŞS., 204, 127.
- BOA, MVL., 630-63.
- BOA, MVL., 631-19/1.
- BOA, MVL., 639-4.
- BOA, MVL., 763-75/2.
- BOA, NFS.d., 3727, 45-55.
- BOA, TT.d., 561, 81.
- BOA, TT.d., 64, 442.
- BOA, Y.EE., 37-46/47.
- BOA., MVL., 719-130.
- Bayraktar, H. (2007). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Benzer, Z. (2022). *Osmanlı Dönemi Urfa Bölgesinde Aşiret-Devlet İlişkileri*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, A. (2003, Nisan). XIV. Yüzyılda Urfa ve Çevresinde Döğerler ve Milli Bütünlüğümüz İçerisindeki Rolü. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'na Armağan)*(143), 155-164.
- Ekinci, A. (2004). Urfa ve Çevresinde Türk Akınları (MÖ. VII-MS. XIV. Yüzyıl). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 259-273.
- Ekinci, A., & Paydaş, K. (2008). *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Gündüz, T. (1997). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"*. Bilge Yayınları.
- H.1284 Tarihli Haleb Vilayet Sâlnâmesi*.
- Kıldıroğlu, M., & Çelik, B. (2022). Urfa'da Bulunan Oğuz Damgaları. *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (1-5 Ekim 2018, Ankara)*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (ss.457-486). Ankara.
- Refik, A. (2017). *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)* (Tıpkıbasım b.). La Kitap Yayınları.
- Sevinç, N. (1983). *Gaziantep'de Türk Yer Adları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Sümer, F. (1953). Döğörlere Dair. *Türkiyat Mecmuası*, X, 139-158.
- Sümer, F. (1994). Döğörl. İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 514-515). TDV Yayınları.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şeşen, R. (1993). *Harran Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tekindağ, M. C. (1971, Mart). Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış. *Tarih Dergisi*, (25),1-38.
- Tihranî, E. B.-i. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (Çev. M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu.
- Turan, A. N. (2012). *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*. Türk Tarih Kurumu.
- Türkay, C. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* (3. b.). İşaret Yayınları.
- Üner, M. E. (2009). *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*. Yalın Yayıncılık.
- Woods, J. (1991). Akkoyunlu Devleti'ni Meydana Getiren Aşiretler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VI(I), 243-265.